

הסיום והפרקים הבאים אבדו, ולא באשמת המחבר¹

שיר בן 150 שורות בתרגום אלתרמן שאבד

ולאחרונה התגלה לאחר גלגול מחילות

זיוה שמיר

לפני כיוכל שנים כמעט (ביום 28.12.1979) פרסמתי במדור זה מאמר בשם "פדיון שבויים נוסח ביאליק", שבמרכזו כלולה המלצת ביאליק להניח למצבת היינה להמשיך להיטלטל בעולם מבלי שיימצא לה מנוח. כך, חשב ביאליק, תשמש המצבה המטולטלת חיזיון פנטסמגורי מוחשי של סמל היהודי הנודד. ביאליק אף המליץ לתרגם את יצירת היינה לסוגיה ולהכלילה בארון הספרים העברי. העורך דאז, בנימין תמוז, הודיעני שהגיעה שיחת-טלפון נדירה מגרשם שוקן, לא שיחה רגילה של הערות וגערות, אלא שיחת תודה על עיסוק במשורר שהיה קרוב ללבם עוד משחר נעוריו.

רבים העריצו את גתה, אך אהבו את היינה. הוא היה מהמשוררים האהובים על רומנטיקון כביאליק, וגם על מודרניסט מובהק כאלתרמן. בזכות הסופרת אדיבה גפן, יו"ר גנזים, ואהודה גאבר, מתנדבת הממיינת את ארכיון יעקב הורוביץ במבט חוקר, נתגלגל לידי תרגום רב-היקף של אלתרמן שנותר עד כה מחוקריו הרבים. על המעטפה רשם מישהו שהשיר הוא פרי תרגומו של אלתרמן. התיקונים על דפי התרגום, שהודפסו במכונת-כתיבה, לא בוצעו בכתב-ידו של אלתרמן, שסבל מרעד בידו, אלא בידו הבוטחת של הורוביץ.

הורוביץ, כך נראה, הזמין מאלתרמן הצעיר את התרגום כדי להכלילו בספר שעתיד היה לכלול את "הרבי מבכרד" ואת "לילות פירנצי" מאת היינה (ורצה לצרף גם את הבלדה הארוכה על האציל פון ווהנווד (למעשה, יש להגות את שמו "פוננווד"). רבים מהפרוייקטים

¹ נדפס ב"תרבות וספרות" – בעיתון "הארץ" 23.9.2026. הועבר לאתר אלתרמן עם שינויים קלים

שעליהם שקד יעקב הורוביץ התממשו מקץ שנים רבות, וגם התרגומים מהיינה ראו אור בהוצאת שוקן בשנת 1946 (ובהוצאת "תרמיל" של משרד הביטחון יצא הספר ב-1987).
הבלדה הארוכה נמסרה ככל הנראה לאלתרמן לתרגום עוד בראשית שנות השלושים, כשאך חזר מלימודי האגרונומיה שלו בצרפת והיה עדיין אלמוני בחוגי הספרות הורוביץ עבר עליו פה ושם בקולמוסו, אך ניכר ש"תיקוניו" לא שיפרו את התרגום, אלא גרעו מיופיו הפיוטי.

מדובר בבלדה ארוכה ובה בתים מרובעים, שכל אחד מהם מסתיים בשורת refrain ("פזמון חוזר") מעודדת: "שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד". את הקריאה הראשונה משמיעה אָמו של הגיבור, השולחת את בנה לקרב:

יוֹשֵׁב אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד בְּהִיכַל הַשָּׁן, / עַל פִּי גִתִּית זָהָב פֹּרֵט הוּא בָּרֵב חָן. / פֹּרֵט
עַל פִּי גִתִּית מִתַּחַת לְאֲדָרְתָּ / וּלְפֶתַע הוֹרְתוֹ דּוֹפְקֶת עַל הַדָּלֶת.

שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד.

חוֹגֵר אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד. חָרֵב לִי־רֶפֶתוֹ / לְתִגְרוֹת מְלַחְמָה לְבוֹ מוֹשְׁכָהוּ / עַל סוֹסוֹ
הָאֲבִיר אֲזִי עוֹלָה הוּא חִישׁ / וְאֵינִי מְסַפֵּר הַדָּבָר לְאִישׁ .

שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד.

מַעֲלִיו קוֹבְעוֹ מִתְנוֹצֵץ, / מִתַּחֲתֵיו רִמְכוֹ מְקַפֵּץ, / מִפְּרִסוֹת הַבְּרָזֵל עוֹלָה גַּח / כָּדָּ
יָצָא הָאֲדוֹן חוֹצֵץ.

שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד.

רֶכֶב הוּא יוֹם, רֶכֶב שְׁלֵשָׁה הוּא, / וְעִיר וּמְתָנִים עוֹד לֹא רָאָה הוּא. / "הִי, מָה
זֶה?" – סָח הָאִישׁ - "הָאֵם / זֹו מְדִינָה בָּהּ אֵין עָרִים?"

שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד.

רֶכֶב בְּדֶרֶךְ הַלָּבָן / פָּגַשׁ אוֹתוֹ מֵרֶ תֵּלָה-וְנָג. / הַשֵּׁר תֵּלָה-וְנָג עִם בָּנָיו שְׁנִים-עָשָׂר /
פָּרָשִׁים עַד אֶחָד, גַּם אֶחָד לֹא יָחֹסֵר.

שָׂא עֵינֶיךָ וּרְאֵה, אֲדֹנִי-וְהַנָּוֹד.

את הבלדה הזו על האביר, הרוכב על סוסו שלושה ימים (הספרה 3 אופיינית לבלדות) כדי לחסל את אויביו, לא הכרתי. מקץ מעקב אינטנסיבי התגלה לי שמדובר בשיר 118 מתוך

יצירה של היינה בשם "מזיכרונות האדון פון שנאבלוופסקי" (1833) שבתוכה כלול הסיפור על "ההולנדי המעופף" שעובד לאופרה בהלחנת ריכרד וגנר. מדובר ביצירה סטירית שבה מתח היינה ביקורת חברתית ומדינית על האריסטוקרטיה הנמוכה של עירו – על הפרובינציאליות שלה, צביעותה, גינוניה הרדודים וסרי-הטעם ומוסכמותיה המלאכותיות. סיפור הגבורה של הסיפור מבוסס על האפוס הסקנדינבי, אך היינה העניק לגיבורו היהיר שם כמו-סלאבי כדי להדגיש את זרותו ואת נחיתותו.

ביאליק הכיר ככל הנראה את יצירתו זו של היינה, בעת שתיאר את החברה הנובו-רישית בעיר הפולנית סוסנוביץ הקרובה לאוקראינה, שאלה גלה אחרי נישואיו כדי להתפרנס משיעורים פרטיים לילדי הגבירים העשירים. הוא תיעב את תושביה, ואטם לדבריו את נחיריו "מִצְחָנֶת גְּבִירָה, שְׁחָצִים וְעִזִּים / עֲמִי אֶרֶץ מְתֻפְלָנִים וּמְתֻלָּעִים" (ככתוב בשירו הסטירי "אֵי שְׂכָרִי?"). בתקופה זו התחיל לחבר את סיפורו הראשון שבא בדפוס, "אריה בעל גוף", שגיבורו הוא סוחר פרובינציאלי שהתעשר – "יהודי חדש" בעיני עצמו, המשמר בקרבו את כל מחלותיו של היהודי הישן. גיבורנו אינו מטפח עצים בחצרו, אלא צובר ממון מפרייתת יערות, הופך את הטבע לבקעה ואת כיסו לגבעה. סוחר זה מחזיק בכיסו את שטרות החוב של האדון למפידריצקי ואת רהיטיו של הגרף פיטינקיוויץ. לגרף היו שנים-עשר כיסאות, אך גנרל כבר-משקל שביקר בביתו שבר את אחד הכיסאות, ומשלא נמצא גנר מומחה שידע לגלף כיסא הדומה לרהיט השבור, נמכרו כיסאותיו בזיל-הזול. שנים-עשר האבירים מסיפורו הפיוטי של היינה נתגלגלו בשנים-עשר מושבים לישיבתיהם של סוחר העצים העשירים, אך הפשוטים והבורים, המבקרים בביתו החדש של אריה. השמות הסלביים "למפידריצקי" ו"פיטינקיוויץ" קשורים אמנם לתחום האור, אך הגבירים הללו אינם סמל הנאורות. הם מתעניינים כמו "אציליו" של היינה רק בשלושת הכ"פים: כסף, כוח וכבוד.

ברי, יעקב הורוביץ היה משוכנעים שהבלדה "מזיכרונות האדון פון שנאבלוופסקי" (1833) היא פרי-עטו של היינה, וכי היא פרודיה על שיר-גבורה סקנדינבי. כך כתוב בספרים גם ובאתרי אינטרנט לא מעטים. אילו פקפק באטריבוציה זו (שיוכה של היצירה ליוצרה), הוא לא היה מתכוון לכלול אותה בספר ביחד עם שתי יצירות של היינה. ואולם, לאחר פרסום מאמר זה בעיתון "הארץ" מיום 20 בספטמבר 2026, כתב אליי פרופ' צבי טאובר, שעמד בראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב: "הבלדה הזאת (בהשמטות לא מעטות) מופיעה אמנם ב"זכרונות האדון פון-שנבלוופסקי", אבל היא איננה פרי עטו של היינה, אלא מועתקת על ידו (בשינויים קלים בלבד) מתרגום לגרמנית של בלדה דנית "Sved Vonved" שערך Wilhelm Grimm (אחד האחים), מהספר: Altdänischen Heldenliedern und Märchen; Heidelberg 1811 (לפי תרגום שם הספר בידי שמואל פרלמן – "זמירות-גיבורים, בלדות ואגדות דניות ישנות"). היינה עצמו מודיע על כך

בחיבורו "מזכרונות האדון פון-שנבלוופסקי", לפני שהוא מצטט בתים רבים מהבלדה הזאת, לאמור: "שיר דני עתיק על אדון פונווד, היוצא רכוב על סוסו לרחבי-ארץ ומרבה להתכתש עד שמשיבים על שאלותיו, ולבסוף כשכל חידותיו נפתרו, שב סר וזעף הביתה" ("מזכרונות האדון פון-שנבלוופסקי", תרגום שמואל פרלמן, עמ' 87. הערתו באשר למקור הבלדה הזאת לקראת סוף הכרך, עמ' 244). [...] להינה יש התחכמויות, שבהן הוא מייחס אמירות מסויימות בפרוזה או שיר, שהם למעשה פרי עטו, לאיזה מחבר אנונימי (הדוגמה המפורסמת היא הגירסה שלו ל"Tannhäuser", מספרו "Elementargeister", בתרגום של פרלמן "רוחות טבעיים"). אבל זה לא המקרה באשר לבלדה על האדון פונווד".

להגנתו של יעקב הורוביץ אומר שגם אם שינה היינה את נימת השיר, ו"בסך-הכול" הפך שיר גיבורים ל-mock epic, הרי שקנה בעלות כלשהי על השיר. הנה, ביאליק העתיק מילה במילה את שיר 142 באסופת שירי העם של גינצבורג-מארק (ס"ט פטרסבורג 1901), ו"רק" הפכו לפרודיה בשם "היא יושבה לחלון" (השיר המקורי הוא קובלנה של צעיר מאוהב על הבריות שהוציאו לאהובתו שם רע, ובשירו של ביאליק כל מילה בקובלנה אינה משכנעת כי אם מפלילה את האהובה יותר ויותר). בזכות הפיכתו של הטקסט המקורי לטקסט פרודי, השיר "היא יושבה לחלון" הוא שיר שבעלותו של ביאליק עליו אינה מוטלת בספק.

■

אלתרמן קיבל כאמור את מלאכת התרגום של הבלדה הגרמנית מידידו יעקב הורוביץ. בראשית דרכו בחוגי הספרות העמים אלתרמן על כתפיו כל מלאכה בתחומי הספרות, ובלבד שלא ייאלץ לחזור ל"מקווה ישראל" ולהתפרנס ממקצועו האקדמי – הנדסה חקלאית. הבלדה עניינה אותו כל ימיו, כפי שניכר מן הספר **"בלדות ישנות ושירי זמר של אנגליה וסקוטלנד"** (1959), שאת שיריו אסף חברו יוסיפון. מדובר בבלדות ישנות, שחיבר אלתרמן בשנות השלושים, אך הן הושמו במגירה. החבר כפה על אלתרמן להוציא את הבלדות המתורגמות מן המגירה, אף גרם לכך שאלתרמן יכתוב לספר הקדמה (את המאמר היפה והחשוב זה ניתן למצוא בערך "נתן אלתרמן" ב"פרוייקט בן יהודה").

הבלדה המתורגמת של אלתרמן הצעיר אינה מזהירה כתרגומיו המאוחרים (למחזות שייקספיר, מולייר, רסין, ועוד). ואולם, היא מלמדת על אלתרמן רבות, בעיקר על זיקתו האמיצה לז'אנר הבלדי (המצוי בכל ספרי שיריו, אפילו ב"כוכבים בחוץ", שאליו הכניס רק כמה שירים "ישנים" כמו הבלדה "האם השלישית" שבנה הולך בשדות ונושא בלבדו כדור עופרת). כאן, וביצירתו "שמחת עניים" שהיא קובץ בלדות, הכניס אלתרמן – כבבלדות העתיקות – את דמותו האוקסימורונית של המת-החי החוזר אל ביתו. גם ב"עיר היונה" יש בלדות מופלאות, כמו "העלמה" ו"הנה תמו יום קרב וערבו". האחרון שימש את נתן זך ואת חבר מעריציו כעילה לניגוחו של אלתרמן.

זך לעג לשיר "חסר-האמינות" של אלתרמן, שיר שבו לדבריו האם נושאת באוזני בנה נאום, ואינה חשה קודם כול לחבוש את פצעיו. ואולם, זהו שיר אלגורי שיר טרגי שנכתב במילים רמות בתום מלחמת העולם על אומה מופה ומדממת, שהופלה אך עתידה לקום ממפלתה, וזאת משום שהמלך המובס נעץ את חרבו באדמתו, ולא באדמת יכר ("אז אַמְרָה לוֹ לַנֶּעַר: דָּם/ אֶת רַגְלֵי אֲמָהוֹת יָכֵס, / אָבֵל שְׁבַע יָקוֹם הָעָם, / אִם עָלִי אֲדָמְתוֹ יוֹבֵס. / אֶת הַמֶּלֶךְ פָּקֵד הַדִּין, / אֶדְ יוֹרֵשׁ לוֹ יָקוֹם עַד עֵת, / כִּי עָלִי אֲדָמְתוֹ הַשְּׁעִין/ אֶת חֲרָבוֹ שְׁעָלֶיהָ מֵת"). את הבלדה הציונית הדרמטית, העצובה והמעודדת גם יחד, הפך נתן זך לפְּרֹוּדִיָּה. הוא ביקש להמעיט בערך יצירתו של אלתרמן, אך אגב המתקפה האנטי-אלתרמנית הדמגוגית שלו הוא חשף את יכולתו הפרשנית חסרת המעוף שניסתה לדון בשיר דרמטי הכתוב בסגנון עתיק כאילו היה שיר נטורליסטי על המציאות היום-יומית ה"פשוטה".

ייתכן שאלתרמן השכיח את התרגום לבלדה שלפנינו כי גנז אחרי השואה את היצירות הגרמניות שתרגם כל השנים – שירים ומחזות. את שירו הנודע של היינה "דונה קלרה", שבו צעירה אנטישמית מגלה את שורשיו היהודיים של אהוב-לבָּהּ, פרסם נתן זך ב"איגרא". את הצעד הזה הציגו המבקרים כאות של חרטה על ההתקפה האנטי-אלתרמנית שלו, אלא שההפך הוא הנכון. אמינה בעיני הערכתו של מנחם דורמן, רעהו של אלתרמן ונוצר מורשתו, שאלתרמן היה נפגע עד מעמקי נשמתו אילו ראה את מעשהו של זך שנעשה ללא בקשת רשות מאיש.

על הז'אנר הבלדיסטי נאמר שהוא מקביל למערכה החמישית בטרגדיה, ועל כן הוא נפתח in medias res ("ישר ולעניין"), מבלי ללכת סחור סחור. אלתרמן הרבה לכתוב בלדות בהתקרב המלחמה ובעיצומה. ספרו "שמחת עניים" הוא למעשה קובץ בלדות, שנכתב אחרי בלדות ביניים על זקן עיוור המהלך בדרכים, שעליהן כתבתי בראשונה בספרי "עוד חוזר הניגון", 1980. ואולם, בתום המלחמה, כשישב לחבר את חטיבת "עיר היונה" (התופסת את מחציתו הראשונה של הקובץ הקרוי "עיר היונה") הוא הבין שמעתה צריכה הפואטיקה שלו לעבור שינוי יסודי. עליה לעבור מן ההרואי אל האנטי-הרואי, כמקובל במודרניזם האנגלו-אמריקני.

לפיכך, שירי הקרב של "עיר היונה" הם שירים על קרבות כושלים כמו "בטרם יום" (על קרב לטרון), כמו "ליל חנייה" העוסק בזוטות של ערב קרב, כמו שירים על מפגשם של פליטי המחנות עם בני ההתיישבות העובדת וכמו שירים על הקרב המר על יפו. הפליטים נפגשים עם חבר קיבוץ ממושקף ועם רופא אדמוני ושעיר. את הגבורה השאיר לשירי הילדים והנוער, וגם בהם אין הרואיקה עם חצוצרות ודגלים ואין דמויות של "צָבָרִים" זקופי קומה, יפי בלורית ותואר. אלתרמן עבר בשנות החמישים מן הקולות

הרמים והצבעים הבוהקים של הפואטיקה הרוסו-עברית של "אסכולת שלונסקי", ועבר אל לשון-ההמעטה של תרבות המערב. את הטרגיקה הדרמטית של הבלדות העתיקות הוא המיר בתמונות ש"מתעדות" את המציאות האפרורית של ההתאקלמות בארץ ואת אירועיו של "יום קטנות". את האבירים ההרואיים מצא אלתרמן בדמויות מן העולם העתיק, כמו שמואל הנגיד, שר צבאה של גרנדה ומשורר מן השורה הראשונה, או בנימין מטודלה, הנוסע היהודי הנועז, שצלח ימי ויבשות והגיע לקצות תבל, אך חזר לחדרו, והתחיל להעלות את קורות מסעו על הכתב.

את כלי התייר הנועז המיר בנימין מטודלה בקולמוס ואת מרחבי תבל בקיטונו הצר של הסופר. איש המסעות מתגלה ככלות הכול כ"יעקב יושב אוהלים", ואלמלא תיעד את מסעו לא היינו יודעים דבר על כל עלילות הגבורה שלו. משמע, "בדרך הגדולה" שעשתה האנושות במעלה הדורות, הנוצה חשובה לא פחות מהחנית והקסת אינה נופלת בחשיבותה מן הקשת. גם בשירו על "הקרב על גרנדה", שמואל הנגיד, הלוחם המהולל, מוצג כמי שמתפאר ביכולת הכתיבה של בנו וכמי שמתפעל מפלאי השפה העברית וכיבושיה. גיבוריו הנועזים של אלתרמן הם "ספרא וסייפא" – סינתזה של עולם הרוח ועולם החומר.

בשנות החמישים התחיל אלתרמן לעבור מהקולות הרמים והצבעים העשירים של הפואטיקה הרוסו-עברית על "אסכולת שלונסקי" אל לשון ההמעטה החיבורית של תרבות המערב. את הטרגיקה הדרמטית של הבלדות הקדומות הוא המיר בתמונות ש"מתעדות" את המציאות האפורה ואת אירועי "יום קטנות". בתרגומו של אלתרמן לבלדה הכמו-הרואית של היינה (שנעלם למשך כתשעים שנה ונמצא בדרך נס) כל השינויים הפואטיים הללו ורבים נוספים מקופלים בקליפת אגוז, ועוד ידובר בהם.